Pregledni rad
UDK 929.52(450) "13/15"

FEUDALNE OBITELJI NA APENINSKOM POLUOTOKU OD XIV. DO XVI. STOLJEĆA

SLAVEN BERTOŠA

Na temelju uvida u opsežnu literaturu o problematici feudalnih odnosa na apeninskom poluotoku od XIV. do XVI. stoljeća, autor donosi pregled najbolje proučenih slučajeva pojedinih feudalnih obitelji koje su dugo uspijevale čuvati svoju moć, unatoč činjenici da ju je lokalna feudalna država neprestano pokušavala umanjiti, pa čak i uništiti.

1. Uvodne pripomene

U XIV. i XV. stoljeću na Apeninskom poluotoku dolazi do krize komunalnih ustroja, što dovodi do stvaranja vrlo kompleksnih političkih sustava. Nova politička karta poluotoka uspijeva se održati tako da na duži rok dolazi do potpune *preobrazbe teritorijalnog ustroja stvorenog u prethodnom razdoblju.*

"Gradske države", tj. političke tvorevine nastale oko jačih središta vlasti, pokušavaju se nametnuti okolnom području. No, u sjevernoj Italiji okolno je područje *(contado) gotovo posvuda* uspjelo, mada ne svugdje u jednakoj mjeri, očuvati ustanove feudalizma. One su najuočljivije na primjerima mnogobrojnih manjih ili većih utvrda, koje su redovito bile središta vlasti lokalnih feudalaca. Sporovi između gradova i feudalaca gotovo su uvijek završavali priznanjem vlasti potonjih i to unutar regionalne države. Tako, primjerice, Lombardija mijenja svoj teritorijalni ustroj priznavanjem raznih povlastica utvrdama, dolinama, seoskim feudalcima.

Valja naglasiti da ponovno jačanje feudalnih / vlastelinskih institucija nipošto ne znači korak natrag u povijesnom razvoju. Moć gradova i dalje ostaje jaka, ali u novom političko-teritorijalnom sustavu oni postaju podložniji središnjoj vlasti.

2. Feudalizacija i feudalna politika u vojvodstvu obitelji Visconti-Sforza

Feud je tijekom XV. stoljeća odigrao važnu ulogu u razdoblju stvaranja i učvršćivanja milanske države. Širio se postupno, sve dok nije sasvim pokrio čitavo područje vojvodstva. O počecima feudalizma u milanskoj državi ne zna se mnogo. Može se samo slijediti određene faze u uvođenju feudalnog ugovora, te analizirati posljedice i značenje koje je on imao za institucije vojvodstva. O toj se temi u prošlosti gotovo i nije raspravljalo, a danas se naglasak stavlja na mnogobrojna područja Milanskog Vojvodstva za koja se u tom pitanju ne može ništa reći.[1]

Vlast feudalnog gospodara nije bila jednaka na svim njegovim područjima. Glavno obilježje partikularizama bili su mnogi lokalni moćnici *(potentes)*, koji su nad stanovnicima sela imali određenu pravnu feudalnu vlast, želeći i tražeći velike autonomije od vlasti koja im je bila nadređena, a to je bila obitelj Visconti. Osim pravih tiranina, takve su ovlasti tražili i povremeni vlasnici utvrda i naselja, o čemu dobro govore povijesne kronike iz XIV. stoljeća: tu spadaju obitelji Pallavicino (za područje od rijeke Po do Apenina, a koje obuhvaća biskupije Cremonu, Piacenzu i Parmu), Lupi (za utvrdu Soragnu između Cremone i Parme), obitelji Rossi, Correggio, Sanvitale, Fieschi i Terzi (za područje Parme), Cavalcabo' (za Cremonu), Landi, Scotti, Anguissola i Fontanesi (za područje Parme), Beccaria, Sannazzaro i grofovi Lomello (za Paviu), obitelji Malaspina (u planinama Apenina), Spinola (za utvrdu Tortonu), te obitelji Faletti i Scarampi (za Asti).[2]

Čak su i crkveni feudalci, iako izloženi opasnosti da im protivnici oduzmu posjede, željeli sudske ovlasti: slučaj je to s biskupima Parme, Tortone, Astia, Pavije, Piacenze, Novare i Milana. Crkveni i necrkveni feudalci često su se prikazivali kao autori feudalnih statuta, čije su odredbe primjenjivali na svojim posjedima. Feudalni su se posjedi tada počeli nazivati "državama", pa se tako govorilo o državi obitelji Pallavicino, državi obitelji Rossi i sl. Osobito je na području između rijeke Po i Apenina vlast seoskog feudalca bila toliko jaka da se postavila kao najraširenija forma društvene organizacije.

Kako to da takva "država" nije bila shvaćena kao nešto *extra ordinem*, nešto stvoreno snagom i nasiljem moćnika, nego se prihvaćala kao normalna i legitimna pojava? Za to je bilo više razloga:

1. Tadašnja politička misao nije se odvajala od Carstva kao izvora suvereniteta, a baš je to bila baza legitimiteta mnogih feudalnih tvorevina u Padskoj nizini i to na temelju koncesija i investitura koje su talijanski moćnici dobivali od njemačkih careva.[3] Gotovo sve najveće obitelji na područjima pod vlasti Viscontija mogle su se pohvaliti takvim povlasticama.[4]

---

1) Nepotpunu kronologiju feudalnih investitura obitelji Visconti i Sforza donosi E. Casanova, "Dizionario feudale delle province componenti l' antico Stato di Milano all' epoca della cessazione del sistema feudale", Firenze 1904. (To djelo govori samo o područjima pod upravom milanskog vojvode god. 1796.). Valja još spomenuti: "I registri viscontei" (ured. C. Manaresi), Milano 1915., te F. Guasco di Bisio, "Dizionario feudale degli antichi stati Sardi e della Lombardia dall' epoca carolingica ai nostri tempi (774-1909)", knj. 1-5, Pinerolo 1911. (G. Chittolini za ovo djelo kaže da je prepuno netočnosti!. Usp. bilj. 2).

2) G. Chittolini, "La formazione dello Stato regionale e le istituzioni del contado. Secoli XIV e XV", Torino 1979., 38.

3) F. Ercole, "Dal comune al principato. Saggi sulla storia del diritto pubblico del rinascimento italiano", Firenze 1929., 306.

4) Usp. N. Riesenberg, "Inalienability of Sovereignity in Medieval Political Thought", New York 1956., 34, 81-82, 173. Današnji talijanski povjesničari u potpunosti prihvaćaju tezu da su njemački carevi (posebice u razdoblju od 1378. do 1493.) davali *per feudum, iurisdictiones et regalia* talijanskim feudalcima razne povlastice. No, u XVI. stoljeću o tom su pitanju izbijali razni prijepori i diskusije, analizu kojih možemo dobro pratiti u spomenutoj knjizi.

2. *Iura regalia* nastale su iz Carstva. Međutim, isto je tako bio prihvaćen princip da odvojene jurisdikcijske ovlasti mogu postojati neovisno o carskoj investituri[5] i to prema principima običajnog prava (*consuetudo*), koji su priznavali obavljanje sudskih poslova u slučaju *possessio longa, per tantum temporis spatium cuius memoria non existat.*[6]

3. Legitimnima su se smatrale i koncesije gradskih komuna. Nesposobna obraniti se od pritisaka raznih moćnika, gradska je zajednica morala otuđiti *castra et iurisdictiones* i priznati formalno kao njihovog vlasnika nekog lokalnog moćnika.[7]

4. Dobivanje sudskih ovlasti od privatnih osoba također se smatralo legitimnim, a do toga je dolazilo nakon sklapanja kupoprodajnih ugovora ili ugovora o zamjeni dobara.[8]

Gospodari Milana prihvaćali su princip da se unutar njihovih teritorija može obavljati sudske i feudalne ovlasti (koje nastaju iz carskih koncesija ili koncesija od strane gradova) i to čak i neovisno od neke investiture od strane obitelji Visconti. Bila je to situacija nasljeđena iz doba političke krize gradskih komuna i novi je gospodari nisu odmah promijenili.

Tijekom XIV. stoljeća mnogobrojni dokumenti milanske kancelarije (*litterae clausae, litterae patentes*) potvrđivali su pravo na korištenje i obavljanje "uobičajenih ovlasti". Ali, od konca toga stoljeća može se uočiti nastojanje za nadzorom teritorija od strane obitelji Visconti. U XIV. stoljeću nedostaje još pravni instrument koji bi bio u stanju dati odnosima između teritorijalnih gospodara i vojvode Viscontija stabilnost i jačinu, a sve to neovisno o snazi pojedinih strana. Najjači feudalci dugo uspijevaju izbjeći točno određivanje svojih obveza. No, na koncu su ipak morali s Viscontijevima sklopiti općenite ugovore u dokumentima poznate pod nazivom *pactum* ili *conventio*. Tu spada, primjerice, ugovor o davanju Piacenze obitelji Scotti (1336),[9] zatim prvi ugovor s obitelji Pallavicini (1391).[10] Ponekad su Viscontijevi uspijevali dobiti razne izjave o vjernosti od pojedinih gospodara utvrda, uz točno određivanje obveza (slično kao vazali): vjernost, obrana utvrde, predavanje razbojnika, slobodan prolaz vojsci. Takav ugovor sklopljen je 1403. s Pietrom Rossijem i Francescom Lupijem iz Soragne.[11] Nesposobni uništiti partikularizme, milanski vojvode pokušali su ih barem djelomično usmjeravati i nadzirati. Najuspješnije su to činili putem feudalnog vazalnog prava. Ono je učinilo legitimnim jurisdikcijsku i feudalnu vlast lokalnih moćnika, ali je ipak istodobno priznalo superiornost članovima obitelji Visconti.

Feud je tako postao instrumentom nove *superioritas*. Početak politike sustavnih koncesija *per feudum* jesu posljednje godine XIV. stoljeća, nakon što je Gian Galeazzo Visconti od cara Vjenceslava Lijenog (1378-1400) dobio titulu vojvode i sve ovlasti koje mu po toj tituli pripadaju.

Proces feudalizacije nije se završio odmah nakon toga: odvijao se, uz mnoge prepreke, tijekom čitavog XV. stoljeća. Filippo Maria Visconti vojnim je pobjedama i konfiskacijom imovine kao posljedicom pobuna uspio, kao milanski vojvoda, podvrgnuti svojoj vlasti mnoge male feudalne moćnike. No, feudalna investitura koju vojvoda želi mogla je imati i negativne posljedice ako mu nije davala više od onoga što je već imao ili ga je prisiljavala priznati feudalnu superiornost onoga iznad njega. Odnosi snaga između obitelji Visconti i

5) Usp. P. Vaccari, "La territorialita' come base dell' ordinamento giuridico del contado nell' Italia medioevale", Milano 1963., 113-120. Isti, "Il castrum come elemento di organizzazione territoriale", Milano 1963., 165-172.

6) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 43.

7) Isto, 43-44.

8) Isto, 44-45.

9) P. A. Campi, " Dell' historia ecclesiastica di Piacenza", vol. III., Piacenza 1662., 288-289.

10) A. Pezzana, "Storia della citta' di Parma", vol. I., Parma 1837., 82-94.

11) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 47.

pojedinih lokalnih moćnika doživljavali su zato velike obrate, pa je proces feudalizacije bio naglašeno proturječan, usporen zbog protivljenja lokalnih feudalaca ili zbog želja da se, što je više moguće, proširi izravni suverenitet vojvode. No, ipak se na koncu feud pokazao kao najraširenija solucija, odnosno institucijska forma koja je najbolje odgovarala postojećem ravnotežju političkih snaga.

Katkada se viscontijska investitura stavljala iznad već od prije postojeće feudalne. Primjerice, za feud Fontanellato (između Parme i Fidenze) znamo da viscontijska investitura iz 1407. ne daje *ex novo* obitelji Sanvitale jurisdikciju nad tim područjem, jer je ona bila obavljana i prije.[12] Nadzoru vojvode bili su podložni mnogi feudalci, primjerice oni iz obitelji Landi, Anguissola, Scotti, grofovi Lomello, obitelji Rossi iz planinske utvrde Berceta,[13] Spinola iz Cassana,[14] markizi obitelji Romagnano[15] iz istoimene utvrde (sjeverozapadno od Novare) i dr.

Investiturom se u mnogim slučajevima mogla dobiti markiška ili grofovska titula. *Dignitas* koja se tom prigodom stjecala bila je počasni znak koji su dobivali *homines novi,* koji nakon stjecanja vlasništva nad nekom utvrdom, nisu imali i prikladnu titulu za obavljanje te uloge. Obitelji Landi, Scotti, Sanvitale, Anguissola i dr. bile su grofovske, a davanjem titule njihovim članovima željelo se povećati važnost i dignitet. Najbolji oblik za izražavanje takve superiornosti u pravnom je smislu predstavljao svakako feud. Nove feudalne koncesije gotovo su uvijek sadržavale i jurisdikcijska prava nad nekim područjem.

Čim se pojavila kakva dobra prilika, carski su se feudalci obratili caru da bi od njega dobili potvrdu o svojim pravima. Primjerice, plemstvo Piacenze i Parme od cara je Sigismunda zatražilo povlastice prilikom njegovog dolaska u Italiju god. 1414.[16]

Zanimljivo je uočiti da su dvije skupine uvijek ostajale izvan procesa vojvodine feudalizacije: crkveni feudalci, te feudalci u rodbinskim vezama s obitelji Visconti. U tim slučajevima prava su im samo priznata, a ne i dodijeljena *ex novo* (njihovi se posjedi nikad nisu zvali *feudi).* Tako su stare seoske feudalne obitelji, carski feudi i jurisdikcije dobivene od gradskih komuna potpale pod poseban tip feudalizma obitelji Visconti poznat pod nazivom *feudalizam milanskog tipa.*

Valja se prisjetiti dva dekreta koji reguliraju fiskalna i jurisdikcijska prava feudalca. God. 1437. precizira se priroda i iznos fiskalnih davanja feudalcima. Feudalci su prvim investiturama, osim jurisdikcijskih prava, dobivali i velike fiskalne povlastice. Ubirali su praktično sve što su mogli ubirati na svojim posjedima. No, od 1437. dalje mogli su nametati daće jedino za kruh, vino i meso, tj. one koje pripadaju naselju dobivenom investiturom, a ne i one daće koje pripadaju gradskoj komuni ili ih ubire država (daće za konje, te one za sol).

Godini 1441. pripada možda najznamenitija epizoda iz feudalnih viscontijskih zakona - dekret koji ograničava jurisdikcijska prava feudalca nad građanima i njihovim podložnicima: osim toga, vojvodini magistrati dobivaju na stol sve pritužbe protiv feudalnih sudova. Istodobno, u zakon ulaze određene stare norme koje se do tada nisu rabile u milanskoj državi, primjerice obveza zakletve vjernosti, koja se morala obaviti unutar jedne godine i jednog dana, zatim zakonitost muškog nasljeđivanja, te davanje posebnog tributa vojvodi od strane feudalca.[17]

12) Isto, 55.

13) Povlastice za Berceto obitelj Rossi dobila je 1341. (od cara Ludviga Bavarskog) i 1413. (od cara Sigismunda). God. 1420. utvrdu je zauzeo Filippo Maria Visconti, te je 1441. prodao obitelji Rossi.

14) Utvrdu Cassano Filippo Maria Visconti investiturom je dao obitelji Spinola god. 1419.

15) Investitura, uz plaćanje 10.700 florina, je iz 1441. god.

16) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 61-62.

17) C. Magni, "Il tramonto del feudo lombardo", Milano 1937., 108-110.

Postaje, dakle, očita afirmacija principa feudalne superiornosti milanskog vojvode nad bivšim carskim feudima, te ostalim seoskim lokalnim feudalcima, iz čega svakako proizlazi i povećana politička vlast vojvode. Naravno, ta se pojava ne može uvijek smatrati pozitivnim pomakom u stvaranju moderne države.[18]

Feudalizacija je uvijek bila znak slabosti u politici i ona vladaru nije dopuštala da na cijeli teritorij proširi svoju vlast putem vlastite birokracije, a značila je i odustajanje od izravnoga teritorijalnoga suvereniteta. Istina je da pojava feudalnog ugovora nije ipak upropastila političku vlast milanskog vojvode. Tek se poslije god. 1500., kad je *feud* zaista postao sinonim za *partikularizam*, polemika onih koji su branili državne ovlasti počela odnositi i na feud. Da bi se u razdoblju prije toga uočile pritužbe na feudalizam, valja proučiti tužbe gradskih komuna koje su uvađanjem feuda svakako bile pogođene u svojim jurisdikcijskim i fiskalnim pravima. Dokumenti uvijek jasno razlikuju ono što je po feudalnom pravu bilo legitimno, od onoga što se smatralo zlouporabom i uzurpacijom. Kancelarija milanskog vojvode prepuna je optužaba protiv feudalaca. No, mnoge odredbe koje se tumače kao *antifeudalna* politika obitelji Visconti, kao primjerice dekreti protiv gradnje utvrda, zabrana nošenja oružja[19] i sl., zapravo su bile uperene protiv feudalnih partikularizama u vojnom i političkom smislu, a ne protiv samoga feudalnoga sustava. U nemogućnosti da se unište partikularizmi, uvađanje feudalnih odnosa nudi pravnu formu koja je zapravo bila i najprikladnija da se partikularizme stavi pod kontrolu.

Carska investitura, više nego što definira potčinjeni odnos vazala prema feudalnom gospodaru, postaje legitimna forma koja daje pravnu osnovicu vlastitoj autonomnoj vlasti. Sasvim drugo znači feudalna investitura dobivena od obitelji Visconti! Ako zna prouzročiti opoziciju, ako se čini da je u suprotnostima male države za autonomijom, to je zato jer priznati feudalnu superiornost milanskog vojvode znači ne samo prihvatiti odnos ovisnosti o njemu, nego i podvrgnuti se određenoj feudalnoj disciplini. To znači ući u teritorijalnu državu koja u svoje administrativne i sudske strukture želi uvesti i feudalna područja. Ako će nove feudalizacije, na neki način, poniziti teritorijalne pretenzije gradskih komuna, ako će teško štetiti životu feudalnih podanika, neće, međutim, predstavljati opasnost za vojvodin suverenitet! Baš će se pomoću feuda jedan feudalni gospodar stavljati nasuprot drugome[20] da bi se ograničila politička i gospodarska moć gradskih slojeva i da bi se stabilna vlast vojvode stavila iznad onih koji protiv nje ustaju.

Afirmacija feudalne superiornosti milanskog vojvode nad carskim feudima i lokalnim seoskim feudalcima nesumnjivo je znak jačanja teritorijalne države, ali predstavlja i nadilaženje partikularizama s ciljem stvaranja još jačih državnih struktura. Novi zahtjevi za političkim ravnotežjem na poluotoku dolaze sada u suprotnost s posebnostima malih država koje predstavljaju konstantni čimbenik političke nestabilnosti, koja se svakog trenutka može pretvoriti u rat. Najmanje državne tvorevine uglavnom su postupno bile inkorporirane u one veće.[21] Nastaje tako nova hijerarhija vlasti s novim zonama utjecaja na talijansku ravnotežu.

---

18) B. Guenee, " L' Occident aux XIVe et XVe siecles. Les Etats", Paris 1971., 229-235.

19) F. Cognasso, "Le istituzioni comunali e signorili di Milano sotto i Visconti", U: "Storia di Milano", vol. VI., Milano 1955., 484-486.

20) D. M. Bueno de Mesquita, "Ludovico Sforza and his Vassals", U. "Italian Renaissance Studies. A Tribute to the Late C. M. Ady" (ured. E. F. Jacob), London 1960., 207 i passim.

21) N. Valeri, "La liberta' e la pace. Orientamenti politici del Rinascimento italiano", Torino 1942.; Isti, "L' Italia nell' eta' dei principati dal 1343 al 1516", Milano 1969., 87-89; L. Simeoni, "Le signorie", vol. I., Milano 1950.

Nakon mira u Lodiju (1454), vojni i politički aspekti partikularizama odlaze u službu sustava ekvilibrija kojem praktično teži čitava Italija. God. 1476. u uroti je ubijen milanski vojvoda Galeazzo Maria Sforza. Obitelji Pallavicino i Rossi - posljednji veliki predstavnici tradicije male države - više ne uspijevaju naći prostora za svoje postojanje. Zato nestaju s političke scene: Pallavicini još 1457., Rossi 1482.[22] Nakon navedenih godina oni više nisu autonomni feudalci, već postaju ovisni o drugima. Primjerice, Rolando Pallavicino svoju je snagu temeljio na vojnoj i političkoj moći, na sposobnosti da se natječe s najvećim talijanskim moćnicima u Padskoj nizini, na stvaranju neprekidnih saveza, ali uvijek zadržavajući samostalnost karakterističnu za jednog vladara. Njegov je sin Gian Francesco Pallavicino u potpunosti u službi milanskog vojvode, koji mu daje feude i imunitete. Tako nova aristokracija ima svoje mjesto okupljanja na dvoru milanskog vojvode.

Međutim, treba reći da će se iluzija o maloj feudalnoj državi, samostalnoj i neovisnoj, uvijek vraćati u periodima političkih kriza, posebice u doba ratova u Italiji i to zahvaljujući davanju feuda od strane njemačkih careva, posebice Ruprechta Palatinskog (1400-1410), Sigismunda (1410.-1437.), Alberta II. Austrijskog (1438-1439) i Friedricha III. (1440-1493). Tijekom XV. stoljeća stari feudalni partikularizam uspio se uklopiti u novu državu, unutar koje je morao živjeti. Njegov budući život više nije bio obilježen prijeporima s carem u traženju političke autonomije, nego će se ispoljiti u razmiricama s vojvodinim službenicima u administraciji.

3. Naselje Mercato, komuna Parma i markiška obitelj Pallavicini iz Pellegrina

Povratak Parme pod vlast obitelji Visconti označio je dolazak energičnog obnavljanja njihove centralne vlasti. Bila je to politika koju je Filippo Maria Visconti (milanski vojvoda od 1412.) slijedio da bi spriječio partikularizme koji su ojačali nakon smrti Gian Galeazza Viscontija.

Na području Parme partikularističke su snage dobile poticaj zbog slabosti centralne vlasti i to u znatno duljem razdoblju nego bilo gdje drugdje u vojvodstvu. Parma je dugo čuvala želju za samostalnošću i bila je svakako protiv centralističke politike Viscontijevih. Od 1421., kada je potpala pod vlast te obitelji, povjerovala je da je pravi trenutak za pokretanje pitanja svojih prava nad nekim selima na području Apenina, iznad današnjeg naselja Salsomaggiore. Radi se o selima Mercato, Careno, Canesio, Serravalle i Mariano. Zbog konfiguracije tla, sva spomenuta sela nisu lako pristupačna. Zbog svoje izoliranosti, pak, njihovi odnosi s gradovima bili su neznatni. U ranom srednjem vijeku imali su autonomiju u odnosu na Parmu i Piacenzu.[23] U XV. stoljeću sposobnost Parme i Piacenze da ih stave pod svoj nadzor ušla je u krizu. Tada se na tom području pojavila politička snaga obitelji Pallavicino iz Pellegrina.

Utvrda Mariano upravo je i podignuta (na početku XIII. stoljeća) radi obrane od Parme i Piacenze. Komunalni upravitelji posvećivali su joj, kako to svjedoče mnogobrojne statutske norme, baš iz toga razloga vrlo veliku pozornost. Imenovan je čak i podestat koji se trebao

22) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 274-276.
23) G. P. Bognetti, "L'cta' longobarda", vol. I., Milano 1966., 219-274.

brinuti o utvrdi.[24] Izvan je svake sumnje da je ova utvrda bila vrlo važna u obrani parmskih posjeda.

Između god. 1404. i 1406. obitelj Pallavicino uspjela je zauzeti sela Mariano, Canesio, Careno i Serravalle. Prva tri odmah su i podvrgnuta Pellegrinu. Vlast spomenute obitelji trajala je do 1420., a da je Parma i Piacenza nisu niti pokušavale osporiti. No, tada je, u sklopu nove klime u doba viscontijske renesanse, Parma nastojala potvrditi svoje pravne i fiskalne ovlasti nad spomenutim selima. Razlog nije ležao u bogatstvu tog prostora - planinskog i neplodnog - već u postojanju velike tržnice u naselju istog imena (Mercato), upravo ispod kaštela Pellegrino, na obalama rijeke Stirone. Tu su se, između ostalog, prodavale i životinje (ponajviše konji, važni zbog prevoženja tereta po planinama). Bilo je mnogo i druge robe. Seljaci iz okolnih mjesta često su dolazili na tržnicu sa svojim proizvodima. God. 1421. Parmi su vraćena naselja Mariano, Serravalle i možda Canesio. Markiška obitelj iz Pellegrina zadržala je Careno. Mercato je prepušten službenicima parmske komune. Tom je prigodom izbio poznati prijepor između Parme i obitelji Pallavicino, sa sudskim procesom koji je potrajao dvije godine. Arhiv parmske komune čuva mnogobrojne zapise s tada vođenih sudskih procesa.

Dokumenti napisani u doba sudskih procesa ne pokazuju, prema Chittolinijevoj ocjeni, da je vlasništvo markiza iz Pellegrina nad Mercatom bilo potpuno legitimno. Iz njih se moglo vidjeti da nema carske koncesije, koja se smatrala najvažnijim izvorom legitimiteta koji je jedan *dominus* mogao pokazati kao dokaz svojih sudskih prava.[25] Parmska komuna osporila je markiška prava koja su Pallavicini vršili nad mjestom po kojem su uzeli i ime. Jedino zbog prebivališta u njemu, držala je Parma, oni su bili markizi, a njihov *dignitas marchionalis* ne bi bio uopće povezan s teritorijem. Autoritet i vlast obitelji Visconti, koja je prije dolaska Gian Galeazza vladala Parmom, nisu bili dovoljni da bi oni mogli dobiti fiskalne i jurisdikcijske prerogative komune, a Gian Galeazzo i njegovi nasljednici to su mogli učiniti zahvaljujući tituli vojvoda. Takva teza sukobljavala se, međutim, s političkom praksom obitelji Visconti: do konca XIV. stoljeća ta je obitelj bila vrlo oprezna u dijeljenju velikih jurisdikcijskih i fiskalnih povlastica koje su mogle doći u sukob s teritorijalnim pretenzijama gradskih komuna. Feudalne prerogative koje su markizi tražili nisu se, zato i očito, mogle odnositi na teritorij Parme. Argumenti su se oslanjali na pretpostavku da se sporni teritorij nalazio unutar, a ne izvan parmskog distrikta.

Područje oko kojeg su se posvađali parmska komuna i markizi od Pellegrina nalazilo se između brda Santa Cristina (963 m) i Sant'Antonio (853 m). Rijeka Stirone, koja izvire u obroncima brda Santa Cristina, u oštrom zavoju silazi prema sjeveru. Danas to područje spada pod naselje Pellegrino Parmense i još se vide ostaci starog kaštela Pellegrino koji strši nad brdom iznad naselja. Odmah upada u oči nepostojanje naselja Mercato. Naime, staru su utvrdu u idućim stoljećima često popravljali i prepravljali, tako da su joj do danas znatno promjenjeni i veličina i oblik koje je nekoć imala.[26] Danas teško možemo vidjeti kakav je oblik utvrda imala u XV. stoljeću. Fizionomija arhitektonskog kompleksa utvrde promjenjena je najprije između god. 1430. i 1450., kada su dodani neki obrambeni objekti,

24) Dokumenti iz XIII. stoljeća svjedoče da je 1217. došlo do upada vojnika iz Piacenze (a njih je podupiralo i 1000 vojnika iz Milana) na to područje. Spominje se toponim Greccio koji je kasnije nestao. Također se navodi da je utvrda Mariano podignuta god. 1220., a ime je dobila po parmskom podestatu Negru Marianiju, rodom iz Cremone. (Usp. G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 152).

25) Usp. bilj. 3 i 4.

26) A. Ghidiglia Quintavalle, "I castelli del Parmense", Parma 1955., 78-79, 86. O tome sam se mogao i osobno uvjeriti za obilaska toga područja.

a po želji tadašnjeg vlasnika markizata, poznatog talijanskog *condottiera* Niccoloa Piccinina. Osim o utvrdi, postoje vijesti i o naselju Pellegrino. Tadašnje naselje pod tim imenom ne odgovara današnjem, jer je današnji gradić smješten niže, na desnoj obali rijeke Stirone, a dokumenti iz XIV. stoljeća stavljaju ga na lijevu obalu i to odmah blizu utvrde.[27] Osim utvrde i naselja, postojao je i treći nukleus, Mercato, o kojemu danas nema spomena. Međutim, dokazano je da ondašnji Mercato odgovara današnjem naselju Pellegrino Parmense. Naziv Mercato koristio se do konca XVIII. stoljeća.[28]

Problem je predstavljala granica dijeceze. Prema mišljenju Parme ona se prostirala rijekom Stirone, a odvajala je Mercato od utvrde Pellegrino. Careno i Mercato spadali su u parmsku dijecezu, a dvije spomenute planine i kaštel Pellegrino u dijecezu Piacenzu. U Carenu se nalazila stara crkva (Santa Maria di Careno),[29] koja je bila župa za Mercato i Canesio.[30] Da je Stirone, barem u toku ispod kaštela, odvajao dva episkopata, dokazuje i činjenica da je rijeka predstavljala i granicu između notarskih okružja Parme i Piacenze. Notari Piacenze odbijali su sastavljati važne akte za Mercato. Parmski statuti zabranjivali su, pak, stranim notarima da sastavljaju akte na parmskom teritoriju: zato su notari Piacenze, pozvani od stanovnika, prešli rijeku Stirone i došli pod kaštel, ali na teritorij Piacenze. Svi svjedoci potvrđivali su rijeku Stirone kao granicu. Markizi od Pellegrina prihvatili su, u doba sudskih procesa s Parmom, takve granice biskupije.

U dokumentima sa sudskih procesa rijeka Stirone, u toku između Mercata i Pellegrina, dobila je značenje granice. Bez temelja su, međutim, ostale tvrdnje prema kojima je Parma imala nad Mercatom jurisdikcijske i fiskalne ovlasti (do kojih je došla mirnim putem). Predstavnici komune inzistilali su na dijecezanskim granicama, jer su vjerovali da *episcopatus Parmae* ima teritorij koji se poklapa sa sudskim i fiskalnim distriktom gradske komune, pa, dakle, nema mjesta za stvaranje ostalih teritorijalnih oblika drugačijeg tipa. Predstavnici parmske komune potvrdili su ovisnost mjesta Mariana o Parmi. Mercato su zvali *Mercatum de Mariano* (dakle, Mercato je pripadao području Mariana), pa je zato jurisdikcijska i fiskalna vlast nad Marianom trebala svakako biti proširena i na Mercato. Međutim, Mariano više nije bio sudsko-upravni centar iste veličine kao nekad, u doba kada je imao *castrum* i kada je podestat imenovan od parmske komune vršio sudsku vlast nad okolicom. Malo je bilo svjedoka koji su potvrdili postojanje *castruma*. Čak ga duže vrijeme nisu spominjali niti notarski protokoli.

Također su dosta oskudni i dokazi da je nekad Mercato pripadao fiskalnome distriktu Parme: svjedočenja o inspekcijama carinika i plaćanja daća odnose se na mnogo godina unatrag, tj. na vrijeme vladanja Filippa Marie Viscontija. Ipak, valja pripomenuti da to ne znači da je jurisdikciju nad Mercatom imala komuna Piacenza. Pokušavajući iskoristiti nedovoljno čvrsto definiranu administrativnu granicu područja oko Pellegrina, piacentinske magistrature htjele su proširiti svoj nadzor preko obala rijeke Stirone. Međutim, upravo je nesigurna granica dijeceze dozvolila stanovnicima da brane svoje imunitete. Kada su se pojavili službenici iz Parme, stanovnici Mercata tvrdili su da pripadaju Piacenzi. Kada su došli oni iz Piacenze, Mercato se vraćao pod Parmu. I nakon god. 1420. žitelji su se branili od oba grada, pa je pokušaj Parme da pokori Mercato izazvao veliki otpor. Čim se proširila vijest da dolaze carinici mjesto je postalo pusto: stanovnici i trgovci pobjegli bi preko rijeke Stirone, na područje Piacenze.

27) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 116.
28) A. Boccia, " Viaggio ai monti di Parma (1804)", Parma 1970., 172.
29) Usp. A. Schiavi, "La diocesi di Parma", vol. I.-II., Parma 1925.-1940.
30) A. Micheli, "Chiesa e Convento di San Francesco in Pellegrino Parmense", Salsomaggiore 1927.

Kako se vidi iz sudskih akata pravi gospodari Mercata bili su markizi Pallavicini. God. 1347. dobili su povlasticu s jurisdikcijom i fiskalnim pravima nad Mercatom. Malobrojni dokazi koje imamo za sljedeća desetljeća pokazuju da se njihova vlast održala čvrstom. Ako je katkada i bila u trenucima krize, i to onda kada je obitelj Visconti htjela pokoriti *contado* uz pomoć svojih magistratura, Pallavicini su predstavljali, u to nema sumnje, i dalje najstabilniji čimbenik vojne i političke vlasti na tom području.[31] Dokaz o tome je zauzimanje i rušenje utvrde Mariano god. 1380. i to u dogovoru s Gian Galeazzom Viscontijem.

I Piacenza se često žalila na prepotenciju markiza Pallavicini. U doba sudskoga procesa god. 1424. parmska je komuna takve izjave nastojala proglasiti netočnim. Naprezala se da bi dokazala kontinuitet vlasti grada, a ne obitelji Pallavicini nad tim teritorijem. Vlast markiza proglasila je nezakonitim činom, do kojeg je došlo nasiljem i to u trenutku kada se Parma nije mogla braniti i kada su se stanovnici mjesta jednostavno morali pokoriti jačima. Zato je na granici gradskog distrikta obitelj Pallavicino uspjela ojačati, te već u XIV. stoljeću počela rušiti integritet parmskog područja.

Zanimljivo je proučiti i na koji je način i pod kakvim okolnostima došlo do povećavanja naselja. Uzroci te pojave mogu se vjerojatno tražiti u zemljišnom vlasništvu obitelji Pallavicini. Zemljišni posjedi koje je obitelj posjedovala oko utvrde nalazili su se i na području Parme. Parmska komuna, iako je stavljala pod upitnik jurisdikcijska prava markiza nad Mercatom, nikad nije dovodila u pitanje tko je vlasnik naselja. Već 1347. počela je miješati posjedovno pravo i feudalne prerogative obitelji nad Mercatom. Čini se vjerojatnim da se iz starih fiskalnih i jurisdikcijskih prava nad tržnicom kasnije razvila feudalna teritorijalna vlast i to u trenutku nastanka naselja. Dokumenti svjedoče da je naselje nastalo u drugoj polovici XIV. stoljeća. Međutim, u XIV. stoljeću ne postoji naselje pod nazivom Mercato, već se samo govori o tržnici (mercato). To tada, dakle, nije još bio toponim. No, 1424. situacija je drukčija. Iz akata drugog sudskog procesa vidi se naziv *locus Mercatum*. U tom su sudskom sporu markizi htjeli smanjiti važnost sela, želeći na taj način izbjeći osporavanje jurisdikcije nad naseljem koje se nalazilo u parmskoj dijecezi. Parma je, pak, željela pokazati da je naselje jako naraslo u zadnjih 40 godina, a da prije tog vremena zapravo i nije postojalo. Postojale su samo dvije zidane kuće, a od konca XIV. stoljeća utvrdila se vlast markiza od Pellegrina, nakon rušenja utvrde Mariano. Mercato se tada unatno povećao i dobio vlastitu crkvu. Razvoj naselja može objasniti kako je 1420., profitirajući u klimi viscontijske restauracije, parmska komuna htjela energično nametnuti svoju jurisdikciju nad teritorijem na kojem se nalazila tako velika i važna tržnica. Čak su i u crkvenom smislu, iako ovisni o crkvi Santa Maria di Careno, žitelji Mercata bili privučeni kaštelom svojeg naselja. Pokušaj parmske komune da granicu stavi na rijeku Stirone, te presječe prirodne veze između Mercata i kaštela, činio se, jasno, neprirodnim. Parmska se komuna tada sjetila činjenice da se u Mercatu pravilo cigle za gradnju kaštela Mariano. Sada se odlučilo cigle donijeti natrag za gradnju kuća oko trga u Mercatu. Upravo da bi obranili gospodarski procvat mjesta, stanovnici Mercata htjeli su ostati izvan gradskog jurisdikcijskog i fiskalnog distrikta i prihvatiti feudalce obitelji Pallavicino. Tako je Parma ustala protiv spomenute markiške obitelji. Tvrdila je da su Pallavicini uzurpirali nasiljem jurisdikcijske i fiskalne ovlasti, te da se predstavljaju kao tirani, a da im je vlast nelegitimna jer je nametnuta nasiljem. Zbog nasilja, tvrdila je dalje Parma, svjedoci ne žele davati izjave njoj u korist. Dokumenti sa sudskih procesa ne spominju kontraste između markiza

31) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 129-130.

obitelji iz Pellegrina i stanovnika teritorija koji je njima bio podvrgnut. U fiskalnom su smislu stanovnici željeli braniti svoj imunitet od Parme, čak i uz *superioritas* obitelji Pallavicino. Povećavanje stanovnika, gradnja novih kuća, uređivanje naselja i sl. duguje se upravo Pallavicinijevima i svakako naglašeno utječe na konsolidaciju njihovog dominija, unatoč svim zahtjevima Parme.[32]

Fiskalni imunitet koji su stanovnici tražili da bi se obranili od grada, mogli su dobiti samo uz podršku feudalca markiza. Može se zaključiti da je, kada je o Mercatu riječ, stanovnicima svakako bila važnija nazočnost velikoga tržišta na njihovom području nego postojanje velikoga grada poput Parme. Baš u tim godinama, milanska je država nastojala naći ravnotežu sa snagama partikularizma i bila je sklona priznati neke povlastice. Zbog vlastite slabosti (borba s Venecijom) i da bi izbjegla posredništvo snažnih gradskih slojeva, vlast vojvode u 20.-im je godinama XV. stoljeća favorizirala feudalne partikularizme, dajući mnogobrojne feudalne investiture, fiskalne povlastice i jurisdikcije na području *contada*.

God. 1427. markizi Pallavicino dobili su svečanu potvrdu posjeda, jer im je kao feud Filippo Maria Visconti dao kaštel Pellegrino, te sela Mercato, Careno i Varrone. Od tada nadalje, pripadnost Mercata distriktu Pellegrino stalno je potvrđena u povijesnim vrelima. Zbog toga nije bilo nikakvih posljedica kada su stanovnici Mercata doživjeli propast političke uloge obitelji Pallavicino iz Pellegrina. I oni su se, kao i mnogi drugi mali moćnici iz Padske nizine i njezine okolice, našli u igri tajnih pregovora, saveza i ugovora s jačima od sebe. Već 1427. pali su u nemilost vojvode: poslije su se pomirili i dobili feudalnu investituru, odnosno priznanje svojih feudalnih posjeda od strane milanskog vojvode. Zatim su se opet obnovile intrige obitelji Pallavicini i sumnje vojvode Filippa Marije, pa je 1428. vojvodina vojska opsjela i zauzela utvrdu markiza. Tako su Pallavicini ostali bez svojih posjeda, ali je distrikt ostao netaknut. Bez daljnjih oduzimanja posjeda, utvrda je neko vrijeme ovisila o Milanu, a onda prešla u posjed Niccoloa Piccinina i njegovih sinova. Kasnije su s novim gospodarima iz obitelji Sforza Pallavicini sklopili ugovore kojima se garantirao teritorijalni integritet markizata i kojima je priznata autonomija u odnosu na Parmu i Piacenzu, ali kojima je markizat stavljen pod vojvodinu direktnu administraciju. U ovoj je fazi Parma nastojala izvući korist iz činjenice da nije postojao feudalni gospodar koji bi branio teritorijalni integritet posjeda, pa je sebi priključila neka sela. Žiteljstvo se osjetilo ugroženim, no nije uspjelo spriječiti da Parma dobije neka sela, mada se među njima ne spominje ni Mercato, ni Careno, ni Mariano (koji se od tada spominje kao Mariano di Pellegrino). Takva teritorijalna podjela potvrđena je god. 1472. investiturom nekadašnjega feuda obitelji Pallavicini znamenitom talijanskom *condottieru* obitelji Sfoza Ludovicu Foglianiju. God. 1530. Parma je, neuspješno, pokušala po posljednji put doći do nekih sela. Pod direktnom administracijom milanskih magistratura, društvena i gospodarska snaga žiteljstva markizata počela se konsolidirati, posebice dobivanjem posjeda od vojvode. Čitavo stoljeće stanovništvo se povećavalo. God. 1502. stanovnici Mercata dobili su od feudalaca potpunu kontrolu nad tržnicom. Tek koncem XVIII. stoljeća ta je tržnica počela propadati i s njom je nestalo i ime Mercato. Sjećanje na toponim je zamrlo, ali selo nije nestalo; ono se pokazalo puno vitalnijim od utvrde; štoviše, naslijedilo je njezino ime.

32) Isto, 133-142.

4. Feudalna obitelj Anguissola i njezino vlasništvo: Riva, Grazzano i Montesanto u XIV. i XV. stoljeæu

Giovanni Anguissola, plemić iz Piacenze, bio je jedan od prvih nobila svojega grada koji je dobio veliku korist od politike davanja feudalnih koncesija 30.-ih godina XIV. stoljeća od strane Filippa Marije Viscontija. S milanskim vojvodom bio je povezan rodbinskim vezama i bio je u službi obitelji Visconti. God. 1438. dobio je posjede Rivu i Grazzano, te nešto kasnije Montesanto i Castione (sve spomenute utvrde nalaze se južno od Piacenze). Uz to, Anguissoli su priznati imuniteti i prerogative, te fiskalna prava koja je već imao, s uobičajenom iznimkom na daću za sol. Tako je nastao njegov zaokruženi teritorijalni posjed. Najveći kompleks utvrda bio je Grazzano, ali je najutvrđenija bila Riva. Obitelj Anguissola bila je priznata i kao gospodar utvrde Cassano na rijeci Addi (u Padskoj nizini), te još nekih okolnih sela. Selo Castione spadalo je pod Montesanto.[33] Broj stanovnika svih naselja nije bio velik: imala su 250-300 *homines* (odraslih muških osoba).

Nakon koncesija od strane vojvode, grof Giovanni Anguissola dobio je zakletvu vjernosti od podanika, imenovao je podestata i počeo ubirati poreze koji su mu pripadali. Obitelj Anguissola i prije je bila vezana za Rivu, Grazzano i Montesanto. Naime, upravo su iz tih mjesta u XII. stoljeću članovi obitelji došli u Piacenzu da bi se bavili bankarstvom i trgovinom.[34]

Anguissole nisu, dakle, pripadale starom piacentinskom plemstvu. Njihovo se društvo zvalo *societas Anguxolorum* i svoj je vrhunac doživjelo na samom početku XIV. stoljeća. Nakon što su se obogatili i čvrsto utvrdili u gradu Anguissole su se povezale s plemićima iz grada Piacenze i počeli sve aktivnije sudjelovati i u političkom životu. Sklopili su savez s obitelji Visconti i ušli u službu na njihovom dvoru. Tada su se okrenuli svojim starim posjedima, s kojima su vjerojatno stalno održavali kontakte. God. 1315. dobili su Rivu, a 1388. kupili su Grazzano. Vjerojatno je da Riva, Grazzano i Montesanto nisu uživali posebni pravni status, a za njih Anguissole nisu tada dobili priznanje feudalnih prerogativa. Povlastice Gian Galeazza Viscontija ovoj inače genealoški vrlo razgranatoj obitelji,[35] bile su fiskalnog karaktera i odnosile su se na zemljišne posjede. God. 1438. Riva, Grazzano i Montesanto potvrđeni su kao feudalno vlasništvo obitelji Anguissola, priznato od strane milanske države i uključeno, dakle, u njezine institucijske strukture. Teško se može odrediti do kada je vlasništvo obitelji nad zemljom i kaštelima ostalo odvojeno od vlasti nad stanovnicima.

Koncesije Filippa Marije obitelji Anguissola nisu se svidjele Piacentincima. One su izdvajale mnoga mjesta iz fiskalne i jurisdikcijske vlasti gradskih magistratura i davale su obitelji Anguissola visoka jurisdikcijska prava. Iz njihove su jurisdikcije, prema jednoj klauzuli, bili izdvojeni *nobiles cives placentini*, ali su joj bili podložni upravitelji imanja do kojih gradska jurisdikcija nije mogla dospjeti.[36] Feudalci su zapravo željeli iskoristiti

33) G. Artocchini, "I castelli del Piacentino", Piacenza 1967.

34) E. Nasali Rocca, "Il patriziato piacentino nell' eta' del comune e della signoria. Considerazioni di storia giuridica, sociale e statistica", u. "Scritti storici e giuridici in memoria di Alessandro Visconti", Milano 1955., 292.

35) U najznačajnije predstavnike ove obitelji u XIV. stoljeću spada i pjesnik Lancilotto Anguissola. L. Cerri, "Lancilotto Anguissola, poeta del secolo XIV. Cenno storico-genealogico", Piacenza 1911. O ostalim mnogobrojnim članovima obitelji usp. C. Santoro, "Gli offici del comune di Milano e del dominio visconteo-sforzesco (1216-1515)", Milano 1968.

36) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 189-190.

mnoge neprecizne klauzule da bi ih protumačili u najširem smislu riječi i da bi tako uzurpirali zemlje i prava. To je i inače bila vrlo raširena pojava u vojvodstvu. Dekret iz god. 1441. tužio je takve pojave i nudio precizne norme, ali u slučaju grofa Giovannija stvari su bile kontroverzne. Komuna Piacenza ustala je protiv pristaša obitelji Anguissola. Sačuvali su se mnogi dokumenti koji su trebali razjasniti vrstu prava nad spornim mjestima koja su pripadala gradskoj komuni, te ona od gospodara *contada*. Komuna Piacenza smatrala je nepostojećom vlast obitelji Anguissola prije dobivanja koncesija od Filippa Marije. Sve do god. 1438., dakle, sela su poreze plaćala gradu, a Anguissole se tome nisu suprotstavljale.

Nakon izjava komune Piacenze grof Giovanni Anguissola priznao je spomenutu godinu kao početak jurisdikcije nad svojim područjem. Ali i bez toga, Anguissole su pridobili stanovnike tih sela na svoju stranu. *Possessio et tenuta* bili su u vlasništvu obitelji i bez jurisdikcijskih prava. Bila je to neuobičajena situacija, osobito za vrijeme kada je viscontijska država nastojala držati pod nadzorom sve partikularizme i uključiti ih u svoj institucijski sustav. Postavlja se pitanje jesu li stanovnici pristupili na stranu feudalaca obitelji Anguissola dobrovoljno ili prisilno. Dokumenti s izjavama svjedoka potvrđuju, u svakom slučaju, dva oblika feudalne vlasti koju je vršio Giovanni Anguissola prije i poslije koncesije vojvodinih povlastica.[37]

Ako prije god. 1438. Anguissola nije imao jurisdikcijsku vlast, te ako je potčinjenost žitelja bila dobrovoljna, mora se objasniti zašto su stanovnici utvrda i sela na tom području pristali na podčinjenost pojedinih obitelji.

Valja najprije naglasiti da su članovi obitelji štitili svoje podanike i prihvaćali ih u utvrdama u doba rata i raznih drugih opasnosti. Kaštel je privlačio i okolna sela.

Upravitelji imanja obitelji i obični seljaci često se nisu puno razlikovali. U Rivi su Anguissole imale posjede, no zemlja je uglavnom pripadala crkvama i samostanima. Feudalna prava grofa Giovannija išla su i izvan granica njegovog vlasništva: obuhvaćala su, naime, i seljake koji nisu ovisili o njemu, a čak i cijela sela u kojima on uopće nije imao posjede. Smatra se da su posjedi obitelji u XIV. stoljeću bili svakako prostraniji nego u XV.[38] Davanje zemlje nesumnjivo je potaknulo i ojačalo osobne veze, no ne smije se, ipak, zaključiti da je vlasništvo nad zemljom u XV. stoljeću predstavljalo osnovni temelj za politički utjecaj.

Element koji je znatno pomogao stvaranju feudalne vlasti i njezinom širenju bila je fiskalna zaštita koju je Giovanni Anguissola davao pojedinim selima. Branio ih je od fiskalne nasrtljivosti Piacenze i to je, uz već spomenutu vojnu zaštitu, bio najvažniji uzrok zašto su mu se stanovnici sela odmah priklonili.

Imunitet su njegovi posjedi imali i prije povlastica iz 1438. (dobili su ga 1412.). No, milanski je vojvoda 1422. htio isključiti iz imuniteta posjede koje je Giovanni Anguissola imao bez prava vlasništva (radilo se o nekim posjedima stanovnika Rive i Grazzana).

Vrlo je, nadalje, zanimljiv ugovor koji je, s ciljem širenja svoje političke vlasti i snage, Giovanni Anguissola sklopio sa stanovnicima sela Castione (utvrde južno od Grazzana).[39] Na početku nije imao nikakva prava nad tim naseljem, jer su sve prerogative pripadale plemićkoj obitelji Fulgosi iz Piacenze. Jurisdikcija sela uvijek je pripadala Piacenzi, jer su Fulgosi bili moćna obitelj. Ne znamo na temelju čega je bilo tako: da li se radilo o starom feudalnom pravu ili su Fulgosi možda u selu posjedovali stari kaštel kojeg 1440. više nije

37) Isto, 194-200.
38) Isto, 204.
39) Isto, 207-210.

bilo, ali su postojali ostaci? Činjenica je da su osjećaji vjernosti žiteljstva prema starim gospodarima znatno oslabljeni snagom vlasti koju je imao Giovanni Anguissola. Tih godina on je intervenirao i obranio Castione i neka druga sela od piacentinskih poreznika. Sve do god. 1430. čini se da nije bilo fiskalnih problema. Daće su se davale u zakup i redovito ubirale. Nakon 1431. žitelji nisu htjeli ništa plaćati, a odgovornost je svaljena na Anguissolu. Pozvana je sudska arbitraža, u kojoj je Anguissolu zastupao poznati padovanski pravnik Antonio Sartorelli. Sve izjave svjedoka išle su u prilog obitelji. Tako je čak i komuna Piacenza na koncu 1440. morala priznati da je imunitet tih sela posljednjih godina bio potpun.

Giovanni Anguissola obratio je pozornost i na područje sela Cadeo (jugoistočno od Piacenze),[40] koje je jednostavno zauzeo. Zatim je 1436. isto učinio s naseljima Luzzanom i Graffignanom (utvrdom južno od Lodija), a 1455. s Veanom. Uspio je proširiti povlastice na mnoga naselja, između ostalog i zato jer je to u vojvodstvu bila već uobičajena pojava. Osobito je bilo tako u doba teškoga fiskalnog pritiska koji je Filippo Maria Visconti vršio zbog čestih ratova. Ponekad je agresivnost nekog feudalca bila dovoljna da neke zemlje dobiju imunitet, čak i ako na njega nisu imale pravo. Bilo je i puno zlouporaba. Dekret iz 1439. predviđao je da stare povlastice mogu biti potvrđene, ali tek nakon što ih potvrdi neka vojvodina magistratura i to nakon plaćanja određene svote novaca. Tada je i Giovanni Anguissola dobio potvrdu starih povlastica, plativši novcem to priznanje. Zlouporabe ne trebaju čuditi u državi u kojoj su zakonske i institucijske strukture bile slabe i nisu mogle disciplinirati snage partikularizma. Neosporno je da je grof Anguissola imao veliki utjecaj na Filippa Mariju Viscontija i na Francesca Sforzu i htio ga je iskoristiti. Širenje imuniteta bio je važan čimbenik u stvaranju odnosa međuovisnosti. Mnogi vojvodini dekreti žalili su se da fiskalna zaštita ima kao posljedicu potpunu pokornost onih koji se štite. U tom smislu je povijest obitelji Anguissola bila vrlo karakteristična. Njihov prestiž i superiornost javno su priznati u odnosima između komune Piacenze i stanovnika *contada*. Nakon 1431., nakon povlastica za imunitet, moć im je još i povećana.

Dokumenti o prijeporu između Piacenze i obitelji Anguissola pokazuju postojanje oblika feudalne vlasti izvan institucijskih struktura države (Milanskog Vojvodstva), ali je ta vlast ipak bila vrlo snažna. Seoski feudalizam uočava se posvuda u Italiji u XIV. i XV. stoljeću. Najvitalniji, međutim, ostaje u Padskoj nizini. Upada u oči reciprocitet usluga, ali isto tako i automatski ugovor koji nastaje kada se seljaci, u opasnosti, sklanjaju u utvrdu feudalaca. Društvo, dakle, priznaje strogu podjelu između *potentes* i *humiles*. O feudalcu su ovisili i pojedinci, a ne samo čitava sela. Feudalizam obitelji Anguissola temeljio se baš na takvim odnosima: jak feudalac koji ima utvrdu i koji u njoj štiti seljake, pa im može davati zapovjedi. Viscontijevi su htjeli što uže surađivati sa svim oblicima vlasti koji su postojali u Milanskom Vojvodstvu i željeli su davati velike imunitetne povlastice onima koji su im bili vjerni podanici. *Possessio et tenuta* obitelji Anguissola bili su dovoljni da im vojvoda prizna jurisdikcijsku odvojenost i fiskalni imunitet, oduzevši te prerogative komuni Piacenzi.[41] Tako u srcu komunalne Italije, kako to pokazuje i ovaj primjer, postoje feudalne institucije.

40) Isto, 212.
41) Isto, 218-227.

5. Feudalne posebnosti pokrajine Emilije u XV. i XVI. stoljeću

Za pokrajinu Emiliju karakteristična je razdvojenost između langobardskog i bizantskog dijela, bez jedinstvene političke organizacije, te velike i jake regionalne države. Iz ovih osobitosti pokrajine nastala su obilježja vrlo nestabilnog partikularizma. To se svakako najbolje vidjelo u razdoblju tzv. talijanskih ratova u prvim desetljećima XVI. stoljeća. Emilia nije imala veliki grad oko kojeg će se vrtiti manji centri i njihov *contado*. Najjači grad, Bologna, zadovoljio se podčinjavanjem svojeg *contada* i uništavanjem starih seoskih feudalaca.[42] Unatoč tome, nije uspio postati gravitacijskim središtem za okolna područja, čime bi se započeo proces stvaranja regionalne države. Bologna u tom razdoblju ni približno nije bila nalik Milanu.

Emilia je u XV. stoljeću bila obilježena napostojanjem jake vlasti: postojala je samo vlast komune Bologne i vlast Vojvodstva d' Este, a oni nisu predstavljali čvrste odrednice političke organizacije. Na emilijski teritorij djelomično su se širile i susjedne jake države: Vojvodstvo Milano do Parme, Firenze na Apeninima, te Markizat Mantova na području uz rijeku Po. Tako je Emilia postala granična zona, područje oko kojeg su se počeli svađati veliki talijanski moćnici. Bila je to svakako njezina najuočljivija tipičnost. Za to su područje bili zainteresirani Milano, Venecija, Firenca i Papina Država. Od tuda nastaje slabost državnih struktura u provinciji, a društvo počinje tražiti oslonce partikularizma izvan državnih struktura, jer su one nedovoljno snažne. Zapravo je to bilo obilježje svih talijanskih država u XV. stoljeću,[43] ali se ono najviše uočavalo na primjeru Emilije, poglavito na njezinom zapadnom dijelu, jer je zapadni dio bio najudaljeniji od centra vlasti. Riječ je o području Reggia i Modene (u vlasti obitelji d'Este), te Parme i Piacenze (u vlasti obitelji Sforza).[44]

Od predstavnika stare i nove feudalne aristokracije obitelji Visconti i d'Este dobili su feudalnu vlast nad gradovima Emilije. Cijena koju su platili bila je priznanje i koncesija posjeda, utvrda i jurisdikcija nad *contadom*. Tako je od obitelji Pio obitelj d'Este dobila Modenu (1331), a obitelj Pio je zauzvrat dobila priznanje vlasti nad utvrdama San Felice[45] i Carpi. Slični ugovori omogućili su da Reggio iz obitelji Fogliani prijeđe obitelji Gonzaga (1335), a Foglianijevi su zauzvrat dobili u posjed utvrdu Scandiano.[46] God. 1335. Viscontijevi su od obitelji Scotti dobili Piacenzu, a zauzvrat im dali Fiorenzuolu.[47] Osobito su mnogobrojni bili feudalni ugovori između gospodara Milana i Ferrare s malim nukleusima lokalne vlasti, koji su često imali loše definirani pravni položaj oko legitimiteta vlasti. Vojvode i markizi željeli su usmjeriti i disciplinirati partikularizme. No, tek kada su partikularizmi poprimili politički i vojno opasne oblike, tek su tada, i to samo onda kada su mogli, intervenirali silom, gušeći lokalne pobune. Uspjesi do kojih su došli, oslabljivanje

42) U tom poslu nije, osim Bologne, uspio ni jedan grad u pokrajini. Usp. G. Fasoli, "Feudo e castello", u: "Storia d' Italia", vol. V/I, Torino 1973., 300., te A. Vasina, "Il mondo emiliano romagnolo nel periodo delle Signorie (XIII-XVI secc.)", u: "Storia dell' Emilia Romagna" (ured. A. Berselli), vol. I., Bologna 1976., 686-687.

43) Usp. L. Marini, "Per una storia dello Stato estense", vol. I: "Dal Quattrocento all' ultimo Cinquecento", Bologna 1973.

44) Područja četiriju spomenutih gradova imala su zemljopisnih i povijesnih sličnosti, pa se može govoriti o podregiji pokrajine Emilije u punom smislu riječi. Usp. U. Toschi, "Emilia-Romagna", Torino 1961., 138, 140-141, 355.

45) Danas: San Felice sul Panaro, naselje između Verone i Bologne.

46) Utvrda jugozapadno od Modene.

47) Gradić između Parme i Piacenze.

48) Osobitosti borbe protiv partikularizama dobro se uočavaju u sljedećem djelu: N. Grimaldi, "La signoria di

mnogih feudalnih obitelji[48] i učvršćivanje vlasti regionalne države, od 1420. nadalje, ne označuju, međutim, definitivno raspadanje feudalnih ustroja. Bilo je to zato jer nestanak feudalnih partikularizama ne znači odustajanje od davanja jurisdikcijskih i administrativnih ovlasti feudalcima. U tom se smislu baš korištenje feuda pokazuje korisnim čimbenikom za slabljenje partikularizama.[49] Riječ je o novim feudalnim oblicima, u čijemu se središtu nalaze obitelji vijerne lokalnom vladaru.[50]

Zapadna Emilia pokrivena je gustom mrežom feudalnih jurisdikcija. Primjerice, u komuni Parmi tri četvrtine teritorija bilo je feudalizirano, odnosno odvojeno od jurisdikcije gradskih magistratura.[51] Područje grada Reggia bilo je smanjeno na otprilike veličinu današnje općine, a ostalo je bilo u vlasti lokalnih feudalaca.[52]

Stanje u državi obitelji d'Este vrlo je oskudno proučeno. No, uočava se vidljiva politika zamjene starih feudalnih obitelji novima, što ne umanjuje povećavanje feudaliziranog područja.[53]

Utjecaj grada na *contado* u Emiliji bio je manji nego u mnogim drugim talijanskim komunama. Mnogi gradovi u Lombardiji, Venetu, Toscani i drugdje, ako su i izgubili političku autonomiju, uspjeli su spasiti široke jurisdikcijske, fiskalne i administrativne prerogative na svojem teritoriju. Te prerogative sankcionirale su povlašteni položaj grada u odnosu na njegovo okružje. I u Emiliji je grad pretendirao na takav položaj. No, nazočnost feudalaca predstavljala je veliku smetnju takvim traženjima.[54] Tijekom XV. stoljeća građani su pred lokalnim vladarom tražili najčešće reintegraciju *contada* i podčinjavanje feudalnih posjeda gradu.

Važan je i primjer opskrbe grada. Feudalci su često na svojim područjima zadržavali hranu i namirnice, pa ih se optuživalo da gradu oduzimaju meso i žito. Tu je i problem tržnice. Na području Reggia svaki feud bio je središte trgovanja.[55] Parma je zato tražila da se na području Reggia sajmovi ne drže subotom, jer su se taj dan održavali u Parmi.

Feudalac je od građana tražio plaćanje poreza za zemlje koje su posjedovali na njegovom feudu. Mnogima se više svidjela ovisnost o feudalcu, nego o gradskom distriktu. Postoje mnogobrojna svjedočenja za postojanje ugovora protiv gradova, stvorenih između feudalaca i njegovih podanika. Često su se, kao posrednici u takvim sukobima, javljali lokalni vladari, koji su tada naglasak stavljali na onom što su smatrali legitimnim.

Neki feudalci željeli su biti iznimno privilegirani unutar države, ali su ipak priznavali vrhovnu vlast milanskog ili ferarskog vojvode. Unatoč tome, htjeli su dobiti toliko autonomije da bi postali male feudalne države. Broj obitelji koje su imale takve pretenzije

---

Bernabo' Visconti e di Regina della Scala in Reggio (1371-1385). Contributo alla storia delle signorie italiane", Reggio Emilia 1921.

49) O. Rombaldi, "Matteo Maria Boiardo feudatario", u: "Il Boiardo e la critica contemporanea. Atti del Convegno di studi su Matteo Maria Boiardo", Scandiano-Reggio Emilia, 25-27 aprile 1969, Firenze 1970., 443, 454.

50) U državi obitelji d'Este, tijekom XIV. i XV. stoljeća, propašću obitelji Fogliani, Montecuccoli, da Sassuolo, da Gorzano, da Savignano, dolazi do uspona obitelji Boiardi, Strozzi, Cesi, Calcagnini, Giglioli i dr. Usp. O. Rombaldi, "Matteo", n. dj., 452 i passim, te "Statuti di Maranello nel 1475" (ured. G. Lodi i A. Spaggiari), Modena 1975., 13-14, 16-19.

51) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 260.

52) O. Rombaldi, "La comunita' reggiana nello Stato estense", u: "Liceo-Ginnasio statale Ludovico Ariosto di Reggio Emilia. Annuario 1965-67", Reggio Emilia (s. a.), 54-58.

53) L. Marini, "Per una storia", n. dj., 42.

54) O. Rombaldi, "La comunita'", n. dj., 54.

55) Isto, 110.

nije bio mali. Neki (Terzi, da Sassuolo, Cavalcabo', Fogliani) nisu u tome uspjeli. Propao je i pokušaj poznatog *condottiera* Niccoloa Piccinina. No, uspjele su, bar na neko vrijeme, obitelji Rossi (vlasnik 1/5 teritorija Parme), Pallavicino, Landi i Torelli (poznata obitelj iz utvrde Guastalle[56] na rijeci Po). Mnogi su odbili razne službe i time pretvaranje starih političkih aristokracija u one birokratske u službi vojvode. Biti nazočan u Tajnom milanskom savjetu značilo je sjediti u blizini vojvode, tj. biti u njegovoj visokoj političkoj magistraturi.[57] Više nego dvoru u Milanu, feudalne obitelji težile su stvaranju vanjskih ugovora i saveza. I njihova politika sklapanja brakova odvijala se u tom smjeru: brakom se katkada željelo povezati i s vrlo udaljenim vladarskim kućama.[58] Isto se može uočiti i u politici crkvenih beneficija: osim na samostane na vlastitim posjedima, računalo se i na one vrlo udaljene. No, međusobne veze ipak su se najbolje vidjele za vrijeme ratova. Svaka obitelj s imalo ambicija imala je bar jednog člana koji je bio *condottiero*, a puno je bilo onih koji su služili kao *condottieri* u službi najvažnijih moćnika, pa čak i izvan Italije. Osim toga, feudalni gospodar vrlo je često bio promotor gradskih zakona - statuta. Na njegovom posjedu okupljali su se poznati književnici i humanisti.[59] Tipičan primjer renesansnog dvora svakako je onaj obitelji Pio u Carpiju. Ta je obitelj poznata i po tome što je zemlje u svojem vlasništvu željela oduzeti od biskupa.

Obitelji Pio, Pallavicino i Rossi, u svojim odnosima s dvorovima obitelji d'Este i Sforza, nisu nikada negirali njihovu superiornost i nisu nikada željeli da im se prizna potpuna neovisnost. Milanski je vojvoda bio *vrhovni gospodar* teritorija obitelji Rossi, kao što je car bio *vrhovni gospodar* Milanskog Vojvodstva. Kao što je car Sigismund milanskom vojvodi priznao punu autonomiju vlasti, tako i Pietro Maria Rossi traži tu autonomiju od milanskog vojvode. To nije odnos između vladara i podložnika, nego između dva moćnika, jednog višeg i jednog nižeg po moći. Riječ je o hijerarhijskom odnosu u kojem se priznavao superiorni i inferiorni član, odnosu osobne prirode, s međusobnim vezama i točno određenim obvezama. U liku Pietra Marije Rossija dobro se vide aspiracije koje obilježavaju tipičnu ideologiju male feudalne države. Vjeran obitelji Sforza, bio je jedan od tvoraca ugovora kojim je Francesco Sforza dobio Parmu. Zbog toga je Rossi dobio mnoge povlastice, pomoću kojih je vladao svojim posjedima preko 30 godina. Međutim, nakon ubojstva Galeazza Marije Sforze i nakon dolaska Ludovica Mora, počelo je raspadanje njegovih posjeda. Tako je Pietro Maria Rossi uzeo oružje protiv Sforze u ratu za Ferraru, koji je 1482. Venecija povela protiv Milana. Tijekom tog rata Rossi je umro i Ludovico Sforza (poznatiji pod nadimkom Moro) dokopao se svih njegovih posjeda.[60] Rat za Ferraru dobio je značenje sukoba dviju političkih koncepcija: moderne centralističke (koju je zastupala obitelj Sforza) i partikularističke (koju je predstavljala obitelj Rossi). Pobjeda prve obitelji zato je imala značenje znatno veće od obične vojne pobjede. Autoritet milanske države uspio se jače afirmirati. Obitelj Rossi morala je emigrirati u Mletačku Republiku, ali su i mnogi drugi feudalni posjedi bili pretvoreni u posjede milanske države (primjerice državica obitelji Pallavicino).

56) Utvrda sjeverno od Reggia.

57) U. Petronio, "Il senato di Milano", vol. I., Milano 1972., 34, 48-49, 50. Usp. i F. Valenti, "I consigli di governo presso gli estensi, dalla origine alla devoluzione di Ferrara", u: "Studi in onore di R. Filangieri", vol. II, Napoli 1959., 29-32.

58) C. Argegni, "Condottieri, capitani, tribuni", vol. I.-III, Milano 1936.-37., te P. Balan, "Roberto Boschetti e gli avvenimenti italiani dei suoi tempi (1494-1529)", Modena 1877.

59) N. Pelicelli, "Pietro Maria Rossi e i suoi castelli", Parma 1911.

60) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 274-275.

U trenutku kada se činilo da će čimbenici nestabilnosti biti neutralizirani, s tzv. talijanskim ratovima u prvim desetljećima XVI. stoljeća sve je dovedeno u pitanje. Društvo pokrajine Emilije ponovno se moralo pokušati okupiti oko svojih starih središta, a to su bili centri malih moćnika, mnogo spremnijih na razne političke igre, ali i na vojne akcije koje je situacija tražila. Tako se tada obitelj Rossi iz Venecije vratila u svoje utvrde u Parmu:[61]

Mogući ulazak zapadne Emilije u sferu utjecaja neke velike sile (poput cara, pape ili Francuske), koja nije bila, zbog situacije u kojoj se nalazila, u stanju vršiti apsolutnu i izravnu vlast, ali pod kojom bi se političke strukture nesumnjivo stabilizirale, davao je malim feudalnim državama mogućnost njihove stvarne afirmacije, a i suživota s drugim manjim feudalcima.[62] Najsugestivniji dokument koji nam govori o toj situaciji su zbirke pisama Francesca Guicciardinija, kao papinog guvernera u Modeni (u razdoblju od 1516. do 1524.), Reggiu i Parmi. Njegova tvrda stajališta potječu iz osjećaja za stvarnost, ali i iz njegove političke koncepcije uobličene u firentinskom društvu,[63] drukčijem od onog emilijskog. Unutar municipalnih institucija, u Firenzi se potpuno dovršio proces stvaranja i učvršćivanja renesansne države.[64] Guicciardini nije odobravao feudalne zahtjeve za raznim koncesijama imuniteta i gotovo je uvijek bio na strani gradskih komuna i institucija. Suprotstavljao se novim feudalizacijama[65] (primjerice feuda San Felice za Alberta Pija), pokušavao je prisiliti feudalce na plaćanje daća, čak i onda kada se papa Lav X. pokazivao tolerantnim. Ipak, vrijeme je bilo na strani onih koje Guicciardini nije volio.[66]

U tridesetim godinama XVI. stoljeća vlast obitelji d'Este nad Reggiom i Modenom bila je učvršćena. Vlast pape Pavla III. u Parmi i Piacenzi dovela je čak do stvaranja istoimene teritorijalne države - Papinskog Dukata.[67] Ali, doba partikularizama u Emiliji ipak se bližilo kraju, mada su još bila živa mnoga njegova stara obilježja. Ostala su dva mala dukata obitelji Gonzaga u Guastalli i obitelji Landi u Compianu (utvrda jugozapadno od Reggia), koje su spomenute obitelji dobile i zadržale zahvaljujući carskoj investituri. Parma i Piacenza doživjele su čak urote protiv papine obitelji Farnese,[68] za koju se oko god. 1560. tvrdilo da u Reggiu ima veću vlast nego bilo gdje drugdje u Italiji.[69]

Ostali su još načini života, kultura, mali i veliki dvorovi (na kojima se okupljalo plemstvo),[70] *condottieri* i ratnici, viteške igre[71] (dokumenti koncem XV. stoljeća još spominju znamenite viteške dvoboje) i sl., sve što je ukazivalo na činjenicu da je rat predstavljao "dimenziju svakodnevnog života".[72]

61) U. Benassi, "Storia di Parma", vol. I. "(1501-1512)", Parma 1899., 172.

62) Usp. G. Santini, "I comuni di valle nel Medioevo. La costituzione federale del "Frignano" (dalle origini all' autonomia politica", Milano 1960. i G. Micheli, "La Valle dei Cavalieri. Note e documenti", Parma 1915.

63) G. Tabacco, "La storia politica e sociale. Dal tramonto dell' Impero alle prime formazioni di stati regionali", u:"Storia d' Italia", vol. II/1, Torino 1974., 223.

64) E. Fasano Guarini, "Lo Stato mediceo di Cosimo I", Firenze 1973., 77., te G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 321.

65) Usp. G. Cherubini, "Signori, contadini, borghesi. Ricerche sulla societa' italiana del basso Medioevo", Firenze 1974., 122.

66) "Carteggi di Francesco Guicciardini" (ured. R. Palmarocchi), vol. I: "1499-31 dicembre 1516", Bologna 1938., 304, 307, 309-310, 327; vol. II.:"1 gennaio 1517-31 dicembre 1518", Bologna 1939., 5, 34, 59, 239, 241.

67) E. Gualano, "Paulus Papa III" nella storia di Parma", Parma 1889., 17.

68) Usp. M. L. Arcangeli, "Feudatari e duca negli Stati farnesiani", U: "Il Rinascimento nelle corti padane. Societa' e cultura", Bari 1977., 77.

69) O. Rombaldi, "Gli Estensi al governo di Reggio. Dal 1523 al 1589", Reggio Emilia 1959., 54.

70) W. L. Gundersheimer, "Ferrara. The Style of a Renaissance Despotism", Princeton 1973., 276.

71) Usp. C. Dionisotti, "La letteratura italiana nell' eta' del Concilio di Trento", u: "Geografia e storia della letteratura italiana", Torino 1967., 253-254., te A. F. Boschetti, "San Cesario (territorio del Modenese) dall' anno 752 fino al presente", Modena 1922., 68 i passim.

72) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 281.

6. Teritorijalno ustrojstvo firentinskih posjeda početkom XV. stoljeća

Važno je ponajprije uočiti promjene u administrativnom i pravnom području na sjeverozapadu Toscane do kojih je došlo učvršćivanjem vlasti Firentinske Republike. Jačanje regionalne države bio je spori proces.

Firentinski vojvoda Cosimo bio je promotor nove centralističke politike, u suprotnosti sa starim municipalnim i partikularističkim elementima. Najvažnije su godine od konca XIV. do početka XV. stoljeća, kada se Firentinska Republika brzo širi.[73] U *contado* oko Pistoje uvode se nove institucije, a nešto sporiji proces prisutan je i u dolini rijeke Nievole, te u donjem toku rijeke Arno. Firenze je, naime, od 1385. do 1421., dobivanjem Arezza, Livorna, Cortone i Pise, znatno proširila svoje područje, počela stvarati nove zakone i magistrature, te modificirala već postojeće. God. 1409. Giovanni da Montegranaro unio je izmjene u statut.

Za procese koji su se tada odigravali vrlo je karakteristično upravo područje Pistoje. Još na početku XV. stoljeća, unatoč desetljetne nazočnosti firentinske vlasti, na području sudstva i javne uprave nije došlo do velikih promjena u *contadu*. Izgleda da Firenze nije bila sklona uplitanju, pa je Pistoji prepustila svaku jurisdikciju. Podestat je i dalje bio sudac za najvažnije parnice, uključujući i one koje su se odnosile na građane. Stanovnici Pistoje upravljali su svojim *contadom* uz pomoć gradskih službenika i magistratura. Sve do 1399. podestat nije bio Firentinac i birao ga je savjet grada Pistoje. Do velike promjene došlo je početkom XV. stoljeća. Tada su kancelari, povezani s Gian Galeazzom Viscontijem, podigli pobunu, pa je izbila opasnost da Pistoia počne i službeno podržavati Viscontijeve. Firentinska Republika poslala je 1401. svoje vojnike, a savjet grada Pistoje vlast je povjerio Firentincima, koji su to iskoristili i uzeli komuni njezine slobode.[74] Firentinske magistrature odredile su da se područje Pistoje (grad, *contado* i distrikt) trebaju smatrati firentinskim teritorijem. Bilo je to veliko poniženje za grad sa slavnim i starim komunalnim tradicijama. Podestati i kancelari od tada su trebali biti Firentinci. Samo su neke male zajednice mogle same birati bilježnika, ali je i on morao biti iz Firenze. Novi kancelari, bilježnici i podestati dobili su velike ovlasti. Jedino je smrtna kazna pripadala pistojskom podestatu.[75]

Vrlo je slilno bio uređen i *contado* Pise, također odmah nakon firentinskog zauzimanja. Početna situacija u administraciji i jurisdikcijama bila je ista kao i u Pistoji: teritorij podijeljen na manje distrikte, na čelu s podestatima, već prema uredbama iz statuta XIV. stoljeća, koje nisu bile promjenjene niti u vrijeme kratke viscontijske vlasti.[76] S dolaskom firentinske dominacije, pizanski je teritorij priključen *contadu* Firenze. Teritorijalna jurisdikcija pizanskog podestata znatno je smanjena. Notari, podestati i kapetani bili su

73) E. Fasano Guarini, "Lo Stato mediceo", n. dj., 77-79.; G. A. Brucker, "Renaissance Florence", New York 1969., 128, 168.; G. Cherubini, "Una comunita' dell' Appennino dal XIII al XV secolo. Montecoronaro dalla signoria all' abbazia del Trivio al dominio di Firenze", Firenze 1972., 162.; E. Fasano Guarini, "Citta' soggette e contadi nel dominio fiorentino fra Quattro e Cinquecento: il caso pisano", u: "Ricerche di storia moderna" (ured. M. Mirri), vol. I., Pisa 1976., 5, 11.

74) "Cronache di Ser Luca Dominici" (ured. G. C. Gigliotti), vol. II.: "Cronaca seconda" (ured. Q. Santoli), Pistoia 1937., 32, 42, 45, 60.

75) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 297-298.

76) K. Shimizu, "L' amministrazione del contado pisano nel Trecento attraverso un manuale notarile", Pisa 1975.; P. Silva, "Il governo di Pietro Gambacorta in Pisa, e le sue relazioni col resto della Toscana e coi Visconti", Pisa 1911., 135-166.; O. Banti, "Jacopo d' Appiano. Economia, societa' e politica del Comune di Pisa al suo tramonto", Pisa 1971.; G. Rossi Sabatini, "Pisa al tempo dei Donoratico (1316-1347). Studio sulla crisi costituzionale del comune", Firenze 1938.

Firentinci, kao i u Pistoji. Nekadašnji pizanski *contado* prostirao se, inače, do Campiglie[77] i dijelio se na tri dijela: Gornji i Donji vikarijat Val d'Era,[78] vikarijat Colline (također Gornji i Donji), te vikarijati Valdarno[79] i Val di Serchio.[80]

Za instituciju vikarijata je karakteristično da je u XIII. stoljeću imala obilježje izvanredne magistrature,[81] uglavnom privremene, s policijskim i vojnim funkcijama. Institucija se stvarala u nesigurnim područjima, uglavnom uz granicu. Vikari su službovali nekoliko mjeseci, a magistratura se ukidala kada više nije bila potrebna. Vikari su se bavili pobunama, razbojnicima i uhvaćenim zločincima. Oko god. 1350. vikarijati su postali stabilnija ustanova i čak su se stvarali neki novi: dva vikarijata u Firentinskim Alpama (1373.), vikarijat Bagno di Romagna (1404.),[82] te vikarijati Mugello[83] i Val d'Elsa (1415.).[84] U to je doba vikarijat postao zapravo magistratura između centralne vlasti i manjih upravnih jedinica, na čelu s podestatima. Tada on dobiva političko-administrativnu ulogu.[85]

Potaknuti Firenzom, i seoske su zajednice počele pisati svoje statute. Naime, firentinska je vlast zahtijevala da se gradske i seoske zajednice održavaju pomoću vlastitih zakona. Tako je svaka zajednica u *contadu* imala svoj statut. On se obično sastavljao šest mjeseci, a u tom su poslu često sudjelovali firentinski službenici koji su dolazili na "mjesto događaja".[86] Baš u to doba pada donošenje većine statuta, odnosno revizija starih i pisanje novih. Statuti nastali početkom XV. stoljeća čuvaju se u firentinskom arhivu. Utjecali su na mijenjanje političko-administrativne organizacije u *contadu*, ponajviše zato jer su se, sukladno s novim odredbama, pojedine komune spajale i zajedno birale magistrature. Katkada su magistrature ostajale posebne, unatoč spajanju dviju komuna. Neke su se novostvorene zajednice brzo raspadale, ali su katkada trajale dosta dugo. Kako su službe bile i prolaznog karaktera, ljudi su se često mijenjali.[87]

Statuti su funkcionirali prema vlastitim odredbama, ali i prema republičkim. Katkada je sustav ureda, savjeta i magistratura djelovao kao težak birokratski aparat koji je postojao ne zbog stvarnih potreba, već zato što ga je poticala Firenze. No, valja napomenuti da je firentinska politika stvarala sustav magistratura koje je vezivala za sebe, mada je njihovo stvaranje u lokalnim okvirima uvijek podrazumijevalo određenu autonomiju. Veliki broj članova zajednice ušao je tako u upravne strukture. Djelatnost savjeta i magistratura bila je uvijek jako intenzivna. Ponekad su statuti direktno intervenirali u pravnim pitanjima, ponajviše na području kaznenog i civilnog prava, pa je bilo potrebno odrediti hijerarhiju pravnih izvora.[88]

77) Campiglia (danas: Campiglia Marittima) je gradić jugoistočno od Livorna.
78) Dolina rijeke Ere, pritoke Arna, prostire se u smjeru jugoistoka prema sjeverozapadu, istočno od Livorna.
79) Dolina rijeke Arno u Toscani.
80) Dolina rijeke Serchio nalazi se u sjeverozapadnoj Toscani, sjeverozapadno od Pistoje.
81) Usp. M. Cioni, "Ricordi del vicariato di Certaldo", Castelfiorentino 1906.
82) Utvrda Bagno di Romagna nalazi se južno od Forlija. Danas ne pripada Toscani, ali se u XV. stoljeću nalazila u vlasti firentinskih vojvoda.
83) Mugello je područje Toscane sjeveroistočno od Firence.
84) Dolina rijeke Else nalazi se u središnjoj Toscani, jugozapadno od Firence.
85) Sličan razvoj doživjeli su na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće i vikarijati u području viscontijske vlasti. Usp. L. Prosdocimi, "Problemi sulla formazione e l' ordinamento del territorio di Como", u: "Atti e memorie del secondo Congresso storico lombardo", Milano 1938., 251-252.
86) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 303.
87) G. Cherubini, "Una comunita'", n. dj., 165-168.
88) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 308.

I u Pisi su građani počeli *de iure* ponovno dobivati ovlasti koje su imali prije dolaska Firentinaca. Pozvani su sudjelovati u radu magistratura koje se odnose na vlast nad područjem, na pašnjake, poljoprivredu i financije.[89]

Tako je Firenze intervenirala i promijenila odnose grad - *contado*, s ciljem afirmacije vlastite administrativne i jurisdikcijske vlasti, stvarajući zajednice i seoske federacije, u početku na štetu gradova čija se vlast smanjila. No, kasnije su gradovi uspjeli vratiti prijašnje ovlasti.[90]

Vrlo su karakteristične promjene do kojih je došlo na području Valdarna (grad Lucca i njegova okolica) i Valdinievole. Na jugu je to područje omeđavao *contado* Pise i San Miniata. Najvažniji gradovi bili su Montecatini, Pescia, Fucecchio i Santa Maria a Monte. I ovo je područje od 1355. bilo pod vlašću Firenze, ali u njemu nije, kao drugdje, bio toliko aktualan problem odnosa grad - *contado*. Komuna Lucca imala je slab utjecaj, nije mogla vladati, pa je ostao otvoren put prodoru obližnjih gradova Pise i Firenze ili nekih drugih moćnika. Komune su uglavnom pokorene (Pisi, Firenzi, Lucchi ili caru), ali baš su im česte promjene gospodara uspjele zagarantirati poneku autonomiju.[91]

God. 1409. Firentinci su na dvoru pape Aleksandra V. donijeli neke prijedloge o crkvenom preuređenju tog područja. Tako je biskupija Lucca izgubila teritorije politički podložne Firenzi, koji su podjeljeni između dijeceze Pistoje, te novoutemeljenih biskupija u San Miniatu i Pratu. Spomenuti papa dao je za to svoj pristanak, ali prijedlozi ipak nisu ostvareni.[92]

Najvažniji problem firentinske vlasti na području Valdarna i Valdinievole nije bila nazočnost Lucche, već pretenzije na autonomiju koju gradska vlast nije uspjela uništiti.[93] Vikarijati su ovdje imali svoje prvobitne uloge: vlast oko sigurnosti države, borba s razbojnicima, pobunjenicima, kriminalcima, te krivično i civilno pravo.

God. 1431. čitava Valdinievole imala je samo jednog podestata, a središte mu je bila utvrda Buggiano. Naselja Valdarna i Valdinievole nisu odobravala gubitak starih prerogativa. Bilo je naglašene opozicije protiv firentinske vlasti, ali je ona ipak ostala vrlo ograničena.

Za instituciju feuda na firentinskom je području karakteristično da nema snagu koju je imala na području Milana ili Venecije. Firentinska je Republika smanjila i uništila političku moć feuda,[94] te ga vezala za marginalna područja, uglavnom daleko od urbanih središta (Maremma na jugu Toscane, Apenini).[95] Firenze je uvela izravnu vlast pomoću svojih

89) M. Mallet, "Pisa and Florence in the Fifteenth Century: Aspects of the Period of the First Florentine Domination", u: "Politics and Society in Renaissance Florence" (ured. N. Rubinstein), London 1968., 427-432.

90) Isto, 432 i dalje.

91) E. Fiumi, "Demografia, movimento urbanistico e classi sociali in Prato dall' eta' comunale ai tempi moderni", Firenze 1968., 4.

92) E. Repetti, "Dizionario geografico, fisico, storico della Toscana", Firenze 1833-1846., vol. IV., 661. i vol. V., 101.

93) Usp. G. Calamari, "Lo statuto di Pescia del MCCCXXXIX", Pescia 1927., "Statuto del Comune di Montopoli (1360)" (ured. B. Casini), Firenze 1968., "Statuto del Comune di Santa Maria a Monte (1391)" (ured. B. Casini), Firenze 1963.

94) E. Conti, "La formazione della struttura agraria moderna nel contado fiorentino", vol. III., parte II: "Monografie e tavole statistiche", Roma 1965., 239-241.; G. Volpe, "Studi sulle istituzioni comunali a Pisa", Firenze 1970., 107-113, 401, 437-438.; M. Tangheroni, "Politica, commercio, agricoltura a Pisa nel Trecento", Pisa 1973., 211-212.

95) Usp. "Lo statuto della Sambuca (Montagna pistoiese) dell' anno 1291, riformato l' anno 1340" (ured. Q. Santoli), Biella 1912., 5., S. Ferrali, "Le temporalita' del vescovado nei rapporti col comune a Pistoia nei secoli XII e XIII", u: "Vescovi e diocesi in Italia nel Medioevo", Padova 1964., 403-404.

službenika, bez nazočnosti feudalnih gospodara. Bilo je to bitno drukčije ponašanje od onog obitelji Visconti (koja je feud koristila kao element u procesu stvaranja države), od obitelji d'Este i od Venecije (koji su bili skloni primiti feudalne elemente, koji su još preživljavali, u svoje ustroje).[96] Tako je u Toscani rat s Gian Galeazzom Viscontijem, koji je bio prilika za sređivanje *contada* Pistoje, pružio mogućnost da se unište feudalci u Apeninima (obitelji Guidi i Ubertini), koji su htjeli podignuti pobunu.[97] Na području Pise priznata su neka feudalna prava grofovima obitelji Gherardesca i Montescudaio,[98] ali je to u tom dijelu Italije bio jedini takav primjer. God. 1440. pokoren je grof Poppi,[99] gospodar čitavog Casentina.[100]

Nakon toga su se Firentinci okrenuli Lunigiani[101] (početak XV. stoljeća). Sve do 1450. samo su potvrdili svoju općenitu vlast nad markizatima i selima.[102] No, nakon toga javila se želja za zauzimanjem novih teritorija, u koje je trebalo uvesti pravne i vladajuće strukture već primjenjene u drugim dijelovima države. God. 1451. Firenza je osnovala kapetanat Lunigianu, a početkom 80-ih godina istog stoljeća i kapetanat Fivizzano.[103] Oba kapetanata stvorena su nakon uništenja markizata obitelji Malaspina,[104] koji su, dakle, uspjeli očuvati svoje feudalne karakteristike i široke autonomije. No, i nakon toga, mnogi su članovi obitelji Malaspina čuvali i dalje svoja prava kao carski feudalci. Nekima je to uspjelo i do XVIII. stoljeća. Mnoge male zajednice uspjele su opstati uz postojanje širokih autonomija.[105] Osim Firenze, dio Lunigiane držao je u svojoj vlasti i Milano. Firentinski dio bio je drukčiji od milanskog, gdje je feud bio potpuno priznat i uklopljen u državne strukture.

Dakle, s reformama na početku XV. stoljeća, Toscana je promijenila svoj ustroj i u tom ga obliku zadržala i kasnije. Umjesto gradova i njihovih *contada*, nastale su upravne jedinice na čelu kojih su bili službenici iz Firenze. Tako u Toscani nema, za razliku od Lombardije i Veneta, nikakvih ostataka feudalizma. Iznimku čini jedino Lunigiana.

7. Zaključak

Analiza različitih feudalnih obitelji na različitim područjima Apeninskog poluotoka u razdoblju od XIV. do XVI. stoljeća ukazuje na nazočnost povezivajućeg elementa institucija talijanskog *contada*, te njegov odnos prema gradu i selu. Okosnicu analize upravo i čine političko-institucijski odnosi između grada, sela i teritorijalne države. Važno je uočiti procese koji se u spomenutom razdoblju odvijaju unutar talijanske regionalne države (koja želi djelovati kao jedinstven politički organizam), te ulogu starih feudalnih obitelji u tom procesu. Regionalna je država težila centralističkom ustroju, pa je unutar njega htjela

96) G. Chittolini, "La formazione", n. dj., 322.
97) Usp. G. Cherubini, "Una comunita'", n. dj., 157-161.
98) M. Maccioni, "Difesa del'dominio de' Conti della Gherardesca sopra la signoria di Donoratico, Bolgheri, Castagneto, ecc.", vol. II., Lucca 1771., 154-159.; I. Scaramucci, "Confutazione delle scritture fatte a difesa del preteso dominio dei Conti della Gherardesca sopra Castagneto, Bolgheri e Donoratico", Firenze 1773.
99) E. Sestan, "I conti Guidi e il Casentino", U: "Italia medievale", Napoli 1967., 356-378.; N. Machiavelli, "Istorie fiorentine" (ured. F. Gaeta), Milano 1962., 586.
100) Casentino je dio Toscane sjeverno od Arezza, a Poppi je njegova najvažnija utvrda.
101) Lunigiana je naziv za krajnji sjeverozapadni dio Toscane.
102) E. Branchi, "Storia della Lunigiana feudale", vol. III., Pistoia 1897-1898., 40.
103) Fivizzano je važna utvrda u istočnoj Lunigiani.
104) E. Branchi, "Storia", n. dj., 126, 158, 497.; E. Repetti, "Dizionario", n. dj., vol. I., 294, 605.; vol. II., 300.
105) E. Fasano Guarini, "Lo Stato mediceo", n. dj., 44-45, 67, 96, 99-100.

uklopiti (ili eliminirati) pojedine feudalne obitelji, uglavnom one koje su na nekom području predstavljale značajni politički ili ekonomski čimbenik. Ali, unatoč takvim nastojanjima, elementi državne disgregacije uvijek su uspjeli djelovati, mada ih se u tome ponekad i ometalo.

Talijanska se historiografija, proučavajući proces nastanka talijanske države u današnjem smislu riječi, tim problemima puno bavila. Možda se preveliki naglasak stavljao na "društvenu", a premali na "političko-institucijsku" povijest. S različitih gledišta povijesnog istraživanja, smatra se da danas to razdoblje predstavlja sponu u analizi ne samo institucija, već i čitave povijesti talijanskog društva. Treba naglasiti da analiza ustroja pojedinih gradova, te borbi raznih stranaka i korporacija unutar njih, još nije izrekla svoju posljednju riječ. Veliku pozornost valja posvetiti i *contadu*, kao području djelovanja feudalnih obitelji. Seoske institucije uvijek su slijedile parabolu razvoja onih gradskih. Institucije unutar kojih su feudalni moćnici trebali djelovati uglavnom su se, u dužim vremenskim razmacima, pokazale prilično čvrstim i trajnim.

Summary

Feudal Kindreds on the Italian Peninsula in the 15th and 16th Century

Slaven Bertoša

The most typical forms of investigation of the phenomena of the Italian regional state in the period from the 14th to the 16th century are feudal families and feudal particularities of the provinces analyzed in the article. With the regard to the dukedom of the Visconti family from Milan (or the Sforza family in the second half of the 15 century) it is also necessary to mention the famous feudal power-welders of the families Pallavicino, Lupi, Rossi, Terzi, Sanvitale, Cavacabo, Landi, Scotti, Lomello, Spinola, Malaspina, Faletti and others. Feud was a dominating form during the time of creation and fortification of Milan state. Especially interesting situation has been formed around the fort of Mercato (owned by Pallavicinos family) and surrounding villages Mariano, Careno, Varrone, Canesio and Serravalle. These territories caused the problems between Parma and Piacenza (culminated in the legal proceedings) that lasted many years. After the Pallavicino family has fallen into Duc's disfavor their properties were lost. The Anguissola family from Piacenza has also been receiving feudal concession from the Duc of Milan that helped them strengthen their personal connections. The Anguissoles made interesting contracts with the inhabitants of the surrounding villages. The particularities of the province of Emilia have been more accentuated. In absence of the unique political organization Emilia has not developed one big city toward which small centers could gravitate. Its central power was not strong. This is why Emilia found itself under the attack of the surrounding power-waivers from Florence, Milan, Venice and Pope's State. Families d'Este and Sforza figured as local persons in power as they gradually received, from the old and new feudal aristocracy, the authority over the cities in Emilia. The possessions of Florence were specific as well. The process of the fortification of the state was very slow. The promoter of the centralistic politics was the Duc of Florence.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky